

Atgriezeniskuma formālie rādītāji latviešu valodā

Reflexivity markers in Latvian

Andra Kalnača

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: *kalnaca@latnet.lv*

Atgriezeniskuma formālo rādītāju sistēmas apraksts latviešu valodniecībā līdz šim nav bijis īpašas izpētes objekts. Tradicionāli par atgriezenisko formantu latviešu valodā uzskatītas darbības vārdu (arī divdabju un lietvārdu) atgriezeniskās galotnes, izlokšņu aprakstā arī prefiksāli elementi starp darbības vārda priedēkli un sakni. Šis pētījums ir mēģinājums, pamatojoties uz tipoloģiskās valodniecības atziņām, interpretēt atgriezeniskuma formālo rādītāju sistēmu plašāk – respektējot ne tikai morfēmiskus elementus, bet arī darbības vārdu sintaktisko un semantisko saikni ar vietniekvārdiem *sevi*, *sev* un *pats*. Atgriezeniskuma formālo rādītāju tipoloģijā izmantoti arī īpaši termini – *vieglais rādītājs* (afikss), *smagais rādītājs* (atgriezeniskais vietniekvārds), *supersmagais rādītājs* (noteiktais vietniekvārds); terminu izvēle un precizēšana ir turpmāku pētījumu un diskusiju objekts.

Atslēgvārdi: atgriezeniskie darbības vārdi, atgriezeniskie vietniekvārdi, atgriezeniskie afiksi, darītājs, cietējs.

Ideja par atgriezeniskuma formālo rādītāju sistēmas aprakstu radusies, vairākus gadus analizējot latviešu valodas atgriezenisko darbības vārdu formālās un semantiskās pazīmes, kā arī gramatiskās funkcijas (sk. Kalnača 2004; Kalnača 2006; Kalnača 2009; Kalnača 2011). Minētā sistēma īsi aplūkota arī pētījumā *Semantics and Distribution of Latvian Reflexive Verbs*, kas veikts kopīgi ar Ilzi Lokmani (Kalnača, Lokmane 2012, 232–235), taču raksta ierobežotā apjoma dēļ analīzi nav bijis iespējams izvērst plašāk. Šai rakstā piedāvāts plašāks latviešu valodā iespējamo atgriezeniskuma rādītāju apraksts tipoloģiskā skatījumā, izmantojot arī gramatizēšanās teorijas atziņas.

Rakstā tuvāk tiks aplūkoti dažādi atgriezeniskuma izteikšanas formālie rādītāji darbības vārda sistēmā – gan atgriezeniskais formants *-s* (abstrahējoties no konkrētām gramatiskām formām, ar kurām šis formants parasti ir saistīts), gan vietniekvārdi *sevis* un *pats*. Latviešu valodā iespējami arī atgriezeniski lietvārdi un divdabji, taču funkcionāli tie ir atgriezeniskuma semantiska un arī gramatiskā perifērija un šai rakstā netiek iztirzāti (par to plašāk sk. Kalnača, Lokmane 2010).

Latviešu valodā par atgriezeniskuma formālo rādītāju parasti uzskatīts *atgriezeniskais formants* – afikss, „kas sākotnēji norādījis, ka darbība vērsas atpakaļ uz darītāju. Mūsdienā latviešu valodā atgriezeniskais formants parasti ir galotne, piem., *mazgā-ties*, *cel-ties*; *mazgāšan-ās*, *celšan-ās*, daļā izlokšņu – arī prefiksāls

elements starp darbības vārda priedēkli un sakni, piem., vidus dialekta kursiskajās izloksnēs *sa-sa-runāt* ‘sarunāties’, *ap-sa-stāt* ‘apstāties’ (VPSV 2007, 52).

Šai pētījumā, kā jau minēts iepriekš, par atgriezenisko formantu uzskatīts tikai -s kā vārdu un vārdformu noslēdzošais elements, ne latviešu valodniecībā tradicionāli segmentētās darbības vārdu, divdabju un lietvārdu atgriezeniskās galotnes vai priedēkli (par atgriezenisko formantu segmentācijas problemātiku plašāk sk. Kalnača 2004, 51–59). Formants -s ir sākotnējā atgriezeniskā vietniekvārda **si* apokopēts reducējums un funkcionē kā latviešu valodai netipiska aglutinatīva morfēma (Endzelīns 1982, 585–586; Veidemane 1972, 440; Kalnača 2004, 52).

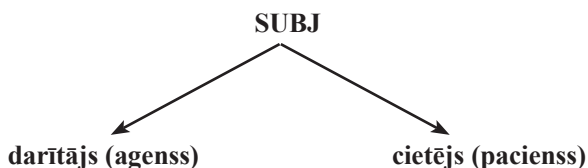
Vēsturiski atgriezeniskums ir bijis saistīts ar darbības vārda sistēmu, izsakot pārejošu darbību, kurā darītājs (agenss) un cietējs (pacienss) sakrīt, resp., darbības subjekts un objekts ir viens un tas pats, t. i., tie ir koreferenti, turklāt darbība ir koncentrēta subjekta sfērā (Kemmer 1993; Haspelmath 2002; Knyazyev 2007; sk. arī Veidemane 1972). Martins Haspelmaths (*Martin Haspelmath*) shematiski to attēlo šādi (Haspelmath 2002, 213):

1) pārejošiem darbības vārdiem:

‘A iedarbojas uz B’

2) atgriezeniskiem darbības vārdiem:

‘A iedarbojas pats uz sevi’

Šāda atgriezeniskuma funkcija tiek uzskatīta par prototipisku, un tā dažādā veidā gramatizējusies daudzās pasaules valodās – gan ar īpašu atgriezenisku vietniekvārdu palīdzību, gan ar lietvārdiem, kas nosauc ķermeni, galvu, dvēseli, ādu utt. un par atgriezeniskuma formālajiem rādītājiem kļuvuši metonīmijas ceļā (Schladt 2000; König & Siemund & Töpper 2008).

Šai rakstā tiek aplūkota tikai atgriezenisku darbības vārdu prototipiskā nozīme – subjekta un objekta koreference –, jo visas citas nozīmes ir gramatiski un leksiski polisēmiskas attiecībā pret atgriezenisko prototipu, arī reciproka jeb savstarpējas darbības nozīme (sk. Geniušienē 1983; Kemmer 1993; Kalnača, Lokmane 2012 u. c.). No tipoloģiskā viedokļa raugoties, atgriezeniskuma formālo rādītāju latviešu valodā ir vairāk nekā tikai tradicionāli aprakstītie atgriezeniskie formanti, resp., atgriezeniskā galotne un izloksnēs arī prefiksāls elements. Lai to pierādītu, jāpaskatās atgriezeniskuma formālo rādītāju apraksta vēsturē.

Džons Heimens (*John Haiman*) 20. gs. 80. gados rakstā *Iconic and economic motivation* (Haiman 1983) ir izteicis ideju par divējādu atgriezeniskuma formālo rādītāju sistēmu valodu tipoloģiskā sastatījumā – *reducētajiem rādītājiem* (*reduced markers*), kas ir morfēmas resp. afiksi, un *pilnajiem rādītājiem* (*full markers*), kas ir leksiskas vienības (indoeiropiešu valodās – vietniekvārdi) blakus darbības vārdam. Tā, piem., salīdzinot latviešu un vācu valodu, redzams, ka latviešu valodā atgriezeniskumu izsaka reducētais rādītājs – afikss, vācu valodā – pilnais rādītājs, t. i., vietniekvārds:

- (1) latviešu valodā *mazgātie-s* < **mazgātie-si* < **mazgātie si*
vācu valodā *sich* waschen ‘mazgāties’

Par divējādu atgriezenisko rādītāju esamību valodā var runāt arī tad, ja valodā blakus t. s. sintētiskajiem atgriezeniskajiem darbības vārdiem iespējamas arī sintaktiskas konstrukcijas, kur izteicējam (pārejošam darbības vārdam) piesaistīts papildinātājs – indoeiropiešu valodās vietniekvārds akuzatīvā (vai, retāk, datīvā), kurš norāda uz subjekta un objekta koreferenci (Haiman 1983; sk. arī Kemmer 1993, 25):

- (2) *Es skato-s spoguļi.*
Es redzu sevi spoguļi.

Respektīvi, ar šādu dalījumu tiek precizēti vairāk un mazāk gramatizējušies atgriezeniskuma formālie rādītāji – atgriezeniskas morfēmas un atgriezeniski vietniekvārdi tiešā vai, retāk, netiešā, objekta funkcijā. Līdzīgs viedoklis pausts arī Leonarda M. Faltza (*Leonard M. Faltz*) monogrāfijā *Reflexivization. A Study in Universal Syntax* (Faltz 1985), gan lietojot citu terminoloģiju – *primārā* un *sekundārā stratēģija* reducēto un pilno rādītāju vietā.

Dž. Heimena ideju tālāk attīstījusi Sjūzene Kemmere (*Suzanne Kemmer*) pētījumā *The Middle Voice* (Kemmer 1993), kur sniegts valodu tipoloģisks dalījums atkarībā no atgriezeniskuma formālajiem rādītājiem, kā arī tie šķirti ne tikai pēc gramatizēšanās pakāpes, bet arī pēc savstarpējas radniecības (Kemmer 1993, 24–28). Precizēta arī terminoloģija – *reducētā* un *pilnā rādītāja* vietā tiek lietoti termini *vieglais* un *smagais rādītājs* (*light and heavy marker*) (Kemmer 1993, 251). Valodas, kurās pārstāvēts vai nu tikai vieglais, vai arī tikai smagais rādītāju tips, uzskatītas par vienas formas atgriezeniskuma sistēmu, piem., vācu, angļu, franču valoda. Savukārt valodas, kurās ir divējādi formālie rādītāji, uzskatītas par divu formu atgriezeniskuma sistēmu, piem., latīņu, krievu, turku, flāmu, norvēģu u. c. Latviešu un lietuviešu valodā saskatāma divu formu atgriezeniskuma sistēma (par to sk. arī Geniušienē 1987, 26). Šī tipa valodās atgriezeniskuma formālie rādītāji var būt divējādi atkarībā no savstarpējas etimoloģiskās radniecības (Kemmer 1993, 25–26; Knjazev 2007, 260; piemēri no Kemmer 1993, 25 un Enger, Nesset 1999, 31):

- 1) radniecīgi – parasti vienas cilmes (piem., atgriezenisks vietniekvārds un no tā izveidojies afikss):

	<i>krievu valoda</i>	<i>norvēģu valoda</i>
<i>smagais</i>	<i>sebjā</i>	<i>seg</i>
<i>vieglais</i>	<i>-sja</i>	<i>-s</i>

2) neradniecīgi – atgriezeniskuma rādītāji cēlušies no dažādām leksēmām:

	<i>latīņu valoda</i>	<i>turku valoda</i>
<i>smagais</i>	<i>se</i>	<i>kendi-</i>
<i>vieglais</i>	<i>-r</i>	<i>-in-</i>

Hanss-Ūlavs Engers (*Hans-Olav Enger*) un Tūre Nesets (*Tore Nessel*), pamatojoties uz norvēģu valodas materiālu, ir papildinājuši Dž. Heimena un S. Kemmeres atgriezeniskuma formālo rādītāju tipoloģisko sistēmu ar trešo elementu – *supersmago rādītāju* (*super heavy marker*) (Enger, Nessel 1999). Supersmagais rādītājs ir īpaša leksēma, visbiežāk vietniekvārds, bet var būt arī lietvārds, kas kalpo kā papildu norāde uz subjekta paša attiecībā uz sevi veiktu darbību, piem., norvēģu valodā:

(3) <i>Jeg</i>	<i>elsker</i>	<i>meg</i>	<i>selv</i>
ES.NOM	mīlēt.PRS.1SG	pats.NOM	sevi.ACC
‘Es mīlu pats sevi’			
(4) <i>Jens</i>	<i>hater</i>	<i>seg</i>	<i>selv</i>
JENS.NOM	ienīst.PRS.3SG	pats.NOM	sevi.ACC
‘Jens ienīst pats sevi’			

Attiecīgi arī supersmagos atgriezeniskuma rādītājus atkarībā no konkrētas valodas var tipoloģizēt kā radniecīgus, kā, piem., norvēģu valodā, un neradniecīgus, kā, piem., latviešu *pats sevi*, *pats sev* vai krievu valodā *sam sebjā* ‘pats sevi’, *sam sebe* ‘pats sev’.

Ne visi valodnieki atbalsta šādu supersmago atgriezeniskuma rādītāju postulēšanu. Supersmagais atgriezeniskuma rādītājs valodniecībā interpretēts arī kā emfātiskais atgriezeniskais vietniekvārds jeb *pastiprinātājs* (*intensifier*), jo funkcionāli tas vismaz daļā valodu īpaši akcentē darbības orientāciju subjekta sfērā un pastiprina atgriezeniskā vietniekvārda izteikto nozīmi (König & Siemund & Töpper 2008). Taču šāds pastiprinātājs nav obligāts un teikuma saturu būtiski neiespaido. Tādējādi tiek ieteikts funkcionāli šķirt emfātiskus subjekta sfēras pastiprinātājus no atgriezeniskuma formālajiem rādītājiem, kaut gan ir valodas, kur šis šķīrums ne vienmēr iespējams – piem., norvēģu, arī angļu valodā, jo atgriezeniskuma formālais rādītājs vēsturiski ir divu vietniekvārdu saliktenis, t. i., smagā un supersmagā rādītāja kombinācija, piem., angļu valodā *oneself*, *myself*, *yourself*, *herself*, *himself*.

Supersmagā rādītāja neobligātu pastiprinātāja funkciju apliecina arī latviešu valodas piemēri (turklāt latviešu valodā smagais un supersmagais atgriezeniskuma rādītājs var būt novietots gan pa kreisi, gan pa labi no izteicēja; supersmagajam rādītājam iespējams arī saskaņojums ar smago atgriezeniskuma rādītāju akuzatīvā):

(5) <i>smagais</i>	<i>Es redzu sevi spoguļī.</i>
	<i>Es sevi redzu spoguļī.</i>
<i>supersmagais</i>	<i>Es redzu pats sevi spoguļī.</i>
	<i>Es pats sevi redzu spoguļī.</i>
	<i>Es redzu spoguļī sevi pašu.</i>

- (6) *vieglais* *Es saņemos.*
smagais *Es saņemtu sevi rokās.*
Es sevi saņemtu rokās.
supersmagais *Es saņemtu pats sevi rokās.*
Es pats sevi saņemtu rokās.
Es saņemtu rokās sevi pašu.

Taču ir valodas, kur supersmagais rādītājs ir obligāts, piem., norvēģu valodā, sk. arī angļu valodas vārdus *oneself, myself, themselves* u. tml. Tā iepriekš minētais piemērs *Jeg elsker meg selv* ‘Es mīlu pats sevi’ norvēģu valodniecībā tiek interpretēts kā prototipiskā atgriezeniskuma izteicējs, kur abi atgriezeniskie vietniekvārdi ir obligāti. Atgriezeniskie darbības vārdi ar postpozitīvu afiksu -s mūsdienu norvēģu valodā parasti tiek lietoti bezpersoniskā, arī pasīva vai kvazipasīva funkcijā (piemēri no Enger, Nesset 1999, 37):

- (7) *Det* *danse-s*
 tas.NOM deļot.PRS.3SG-REFL
 ‘Tas deļojas resp. Tiek deļots’
- (8) *Lederen* *skrive-s* *av* *redaktøren*
 ievadraksts.NOM rakstīt.PRS.3SG-REFL no redaktors.GEN
 ‘Ievadraksts rakstās no redaktora resp. Ievadrakstu raksta redaktors’

Ja aplūkojam latviešu valodas atgriezeniskuma formālo rādītāju sistēmu tipoloģiskā aspektā, tad jāatzīst, ka tā neaprobeļojas tikai ar vieglo jeb afiksālo tipu – postpozitīvu atgriezenisko afiksu -s. Latviešu valodā ir pārstāvēts gan smagais jeb leksiskais tips, gan supersmagais jeb divkārtējs leksiskais tips, turklāt katrā ir vairākas variācijas. Emma Geņušiene monogrāfijā *The typology of reflexives* (1987) leksiskos rādītājus klasificējusi par *semantiskajiem rādītājiem*, norādot, ka tie iespējami gan baltu (latviešu *sevi*, lietuviešu *save* ‘sevi’), gan slāvu valodās (piem., krievu *sebjā* ‘sevi’) (Geniūšienē 1987, 25–26).

Respektējot dažādas atgriezeniskuma izteikšanas formālās iespēļas, latviešu valodā iespējams izveidot šādu sistēmu:

1) **vieglais jeb afiksālais tips**

- a) postpozitīvs atgriezeniskais afikss -s < *si (neatkarīgi no priedēkļa esamības/neesamības) – *mazgātie-s*, *celtie-s*, *apsietie-s* ‘apsieties priekšautu’, *uzliktie-s* ‘uzlikties cepuri’, *nopirktie-s* ‘nopirkties grāmatu’;
- b) prepozitīvs atgriezeniskais afikss -sa- (-si-, -s-) starp priedēkli un sakni; mūsdienu latviešu valodā sastopams tikai vidus dialekta kursiskajās izloksnēs un augšzemnieku dialektā – *sa-sa-sarunāt* ‘sarunāties’, *ap-sa-sedzu* ‘apsedzot’, *nuo-sa-mazgāju* ‘nomazgāļos’; *pa-sa-vērt* ‘pavērties’, *na-sa-klauseit* ‘neklausīties’ (piemēri no Ozola 2004, 98–99 un Cibuļš & Leikuma 2003, 73);
- c) divu afiksu – prepozitīva un postpozitīva – kombinācija -sa- (-si-, -s-) ... -s; mūsdienu latviešu valodā sastopama tikai vidus dialekta

kursiskajās izloksnēs un augšzemnieku dialektā – *pa-sa-priecātie-s* ‘papiēcāties’, *ie-sa-klausījo-s* ‘ieklausījos’, *nuo-sa-mūrējušie-s* ‘nomūrējušies resp. nosmērējušies’; *nū-sa-likti-s* ‘noliekties’, *ap-sa-rauduoti-s* ‘apraudāties’ (piemēri no Ozola 2004, 98–99 un Cibuļs & Leikuma 2003, 73);

2) **smagais jeb leksiskais tips**

- a) darbības vārda un atgriezeniskā vietniekvārda kombinācija akuzatīvā

Es neieredzu sevi / Es sevi neieredzu

Es pazīstu sevi / Es sevi pazīstu

- b) darbības vārda un atgriezeniskā vietniekvārda kombinācija datīvā

Es ticu sev / Es sev ticu

Es nopirku sev grāmatu / Es sev nopirku grāmatu

3) **supersmagais jeb divkārtējs leksiskais tips**

- a) nesaskaņoti atgriezeniskuma rādītāji

- a₁) darbības vārda, vietniekvārda *pats* un atgriezeniskā vietniekvārda kombinācija akuzatīvā

Es neieredzu pats sevi / Es pats sevi neieredzu

Es pazīstu pats sevi / Es pats sevi pazīstu

- a₂) darbības vārda, vietniekvārda *pats* un atgriezeniskā vietniekvārda kombinācija datīvā

Es ticu pats sev / Es pats sev ticu

Es nopirku pats sev grāmatu / Es pats sev nopirku grāmatu

- b) saskaņoti atgriezeniskuma rādītāji

- b₁) darbības vārds + atgriezenisks vietniekvārds akuzatīvā + vietniekvārds *pašu*

Es neieredzu sevi pašu

Es pazīstu sevi pašu

- b₂) darbības vārds + vietniekvārds *pašam, pašai* + atgriezenisks vietniekvārds datīvā

Es ticu pašam, -ai sev / Es ticu sev pašam, -ai

Es pašam, -ai sev nopirku grāmatu / Es nopirku sev pašam, -ai grāmatu

Latviešu valodas trīs atgriezeniskuma formālo rādītāju sistēma norāda arī uz divējādu sintaktisko konstrukciju pilnīgu vai daļēju gramatizēšanos – pārejošam darbības vārdam piesaistot vai nu tiešu papildinātāju akuzatīvā, vai arī netiešu papildinātāju datīvā. Abos gadījumos iespējama subjekta un objekta koreference. Mūsdienu latviešu valodā gan afiksālajā jeb vieglajā atgriezeniskuma tipā darbības vārdi ar datīva resp. netiešā objekta koreferenci ir samazinājušies, to vietā parastāki ir neatgriezeniskie darbības vārdi (*apsieties priekšautu* – *apsiet priekšautu*, *nopirkties grāmatu* – *nopirkt grāmatu*, *uzlikties cepuri* – *uzlikt cepuri*) (plašāk sk. Kalnača 2009). Taču leksiskajos tipos joprojām ir pārstāvēti abi atgriezeniskuma konstrukciju varianti.

Atgriezenisko elementu dažādas gramatizēšanās pakāpes un šī procesa iemesli valodās, kur ir t. s. divu (vai trīs) formu atgriezeniskuma formālie rādītāji, tradicionāli ir bijis lingvistisku diskusiju objekts. S. Kemmere norāda, ka divu formu valodās vairāk gramatizējušies būs atgriezeniskuma rādītāji, kas piesaistīti cilvēka, resp., dzīvas būtnes, veiktai fiziskai darbībai – parasti tiem kļūstot par vieglajiem rādītājiem (Kemmer 1993, 27–29). Tādi darbības vārdi ir, piem., *mazgāties, slaucīties, celties, ģērbties, skūties, krāsoties, ziesties, ķemmēties, sukāties*. Savukārt darbības vārdiem, kas izsaka cilvēka vizuālu, psihisku vai garīgu darbību, parasti raksturīgs smagais atgriezeniskuma formālais rādītājs, piem.:

krievu valodā (piemērs no Kemmer 1993, 27; Knjazev 2007, 260)

(9)	<i>Viktor</i>	<i>nenavidit</i>	<i>sebja</i>
	Viktors.NOM	neieredzēt. PRS.3SG	sevis.GEN
	‘Viktors neieredz sevi’		
	* <i>Viktor nenavidit-sja</i>		

latviešu valodā

- (10) *Es neieredzu sevi*
 **Es neieredzo-s*
- (11) *Es ticu sev*
 **Es tico-s*
- (12) *Es redzu sevi spogulī*
 **Es redzo-s spogulī*

M. Haspelmaths šādu darbības vārdu semantisko pretstatījumu klasificē par intravertu un ekstravertu darbības vārdu opozīciju (Haspelmath 2004, 2–3). Intraverti ir, piem., darbības vārdi *mazgāt, ģērbt, aizstāvēt*, jo ietver iepriekš paredzamas darbības mērķi. Ekstraverti ir, piem., darbības vārdi *ienīst, kritizēt, redzēt, nogalināt*, kuri ietver mērķi, kas tomēr nav īsti paredzams. Attiecīgi ekstravertajiem darbības vārdiem parasti būs piesaistīts smagais atgriezeniskuma rādītājs (piem., *ienīst sevi, kritizēt sevi, redzēt sevi, nogalināt sevi*), kamēr intravertajiem – vieglais (piem., *mazgātie-s, ģērbtie-s, aizstāvētie-s*). M. Haspelmaths arī norāda uz Dž. Heimena atziņu, ka „iepriekš paredzama darbība tiek kodēta mazāk (resp. ar vieglo rādītāju) nekā neparedzama (resp. ar smago rādītāju)” (Haiman 1983, 807). Tomēr intravertu un ekstravertu darbības vārdu opozīciju un tās izpausmi attiecībā uz atgriezeniskuma norādi par universālu principu nevar uzskatīt, jo, kā minēts M. Haspelmatha pētījumos, datu pārbaude Britu nacionālajā korpusā, Čehu nacionālajā korpusā u. c. valodu korpusos to apliecina tikai daļēji. Protams, ir vērojama tendence, ka parasti (bet ne vienmēr) intravertu darbības vārdu atgriezeniskums tiek kodēts afiksāli, ekstarvertu – leksiski, taču ir arī ļoti daudz atkāpju (Haspelmath 2004, 4). Latviešu valodā arī būtu iespējams postulēt intravertu un ekstravertu darbības vārdu atgriezeniskuma formālo rādītāju opozīcijas tendenci, taču blakus tai ir arī opozīcijas neitralizācija, piem., ekstraverti darbības vārdi ar vieglo rādītāju, piem., *nogalinātie-s*. Opozīcijas neitralizācija arī

varētu būt pārejoši atgriezeniski darbības vārdi, kas saistīti ar cilvēka uztveri un domāšanu, piem., *mācīties, atcerēties, skatīties, iedomāties*.

Secinājumi

1. Atgriezeniskuma formālo rādītāju sistēma latviešu valodā atbilst t. s. universālajai tipoloģijai – tā ir divu formu sistēma ar radniecīgiem formālajiem rādītājiem (pēc S. Kemmeres dalījuma). Ja pēc Engera un Neseta koncepcijas šķir arī trešo formu – supersmago jeb divkārtēju leksisko rādītāju, tad tas nav radniecīgs ar vieglā un smagā tipa rādītājiem, jo vietniekvārds *pats* etimoloģiski nav saistīts ar *-s* un *sevi*. Tādējādi atgriezeniskuma formālo rādītāju sistēma latviešu valodā ir šāda:

vieglais (afiksālais)

-s, -sa- (-si-, -s-), -sa-(-si-, -s-) ... -s

smagais (leksiskais)

*darbības vārds + sevi, darbības vārds
+ sev kombinācijas*

supersmagais (divkārtējs leksiskais)

*darbības vārds + pats + sevi, darbības
vārds + pats + sev kombinācijas*

2. Pētījuma gaitā konstatēts, ka latviešu valodas sistēmu iespējams interpretēt daudzveidīgāk, nekā to piedāvā universālā tipoloģija. Daļēji tas skaidrojams ar faktu, ka latviešu valodā afiksāli un leksiski tiek marķēta gan akuzatīva, gan datīva atgriezeniskā konstrukcija, kā arī formāli sazarojies afiksālais tips.
3. Turpmāk pētāmas ir vietniekvārda *pats* funkcijas atgriezeniskuma marķēšanā, īpašu uzmanību pievēršot teikumiem, kur *pats* ir bez citiem atgriezeniskuma rādītājiem (*Es pati atvēru logu; Es pati nokāpu pa kāpnēm* u. tml.). Vietniekvārda *pats* pamatfunkcija latviešu valodā ir subjekta sfēras pastiprinājums, t. i., tam parasti ir emfātisks vai pastiprinošs lietojums, taču būtu noskaidrojams, cik lielā mērā tas saistīts ar atgriezeniskumu.

Saīsinājumi

ACC akuzatīvs

GEN ģenitīvs

NOM nominatīvs

PRS tagadne

REFL atgriezenisks

SG vienskaitlis

VPSV Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca

Literatūra

1. Cibuļs, Juris, Leikuma, Lidija. 2003. *Vasals! Latgaliešu valodas mācība*. Rīga: n.i.m.s.

2. Endzelīns, Jānis. 1982. Baltu valodas skaņas un formas. *Darbu izlase*. IV₂. Rīga: Zinātne, 411–619.
3. Enger, Hans-Olav & Tore, Nessel. 1999. The value of cognitive grammar in typological studies: the case of Norwegian and Russian Passive, Middle and Reflexive. *Nordic Journal of Linguistics*. Vol. 22, 27–60.
4. Faltz, Leonard. M. 1985. *Reflexivization: A Study in Universal Syntax*. New York & London: Garland Publishing, Inc.
5. Geniušienė, Emma. 1987. *The typology of reflexives*. Mouton de Gruyter.
6. Haiman, John. 1983. Iconic and economic motivation. *Language*. Vol. 59, 781–819.
7. Haspelmath, Martin. 2002. *Understanding Morphology*. London: Hodder Education, part of Hachette Livre, UK.
8. Haspelmath, Martin. 2004. A frequentist explanation of some universals of reflexive marking. *Reciprocity and Reflexivity – Description, Typology and Theory*. Freie Universität Berlin, 1–3 October 2004. Pieejams: <http://www.eva.mpg.de/lingua/staff/haspelmath/pdf/ReflexiveMarkingLD.pdf>
9. Kalnača, Andra. 2004. *Morfēmika un morfonoloģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
10. Kalnača, Andra. 2006. Reflexivity and Transitivity of Latvian Verb. *Humanities and Social Sciences*. 1 (47). Rīga: University of Latvia, 92–101.
11. Kalnača, Andra. 2009. Atgriezeniskie darbības vārdi gramatizācijas un leksikalizācijas aspektā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 13 (1). Liepāja: Liepājas Universitāte, 76–83.
12. Kalnača, Andra. 2011. Kārtas kategorija darbības vārdu sistēmā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15 (1). Liepāja: Liepājas Universitāte, 134–142.
13. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2010. Defective Paradigms of Reflexive Nouns and Participles in Latvian. *Defective Paradigms: Missing forms and what they tell us. Proceedings of the British Academy*. No. 163. Ed. by Corbett, G., Baerman, M., Brown, D. Oxford: Oxford University Press, 53–67.
14. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2012. Semantics and Distribution of Latvian Reflexive Verbs. *Multiple Perspectives in Linguistic Research on Baltic Languages*. Ed. by Usonienė, A., Nau, N., Dabašinskienė, I. Cambridge Scholars Publishing, 231–259.
15. Kemmer, Suzanne. 1993. *The Middle Voice*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
16. Knyazyev, Y. P. 2007. *Grammaticheseskaya syemantika*. Moskva: Yaziki slavyanskikh kul'tur.
17. König, Ekkehard. & Peter, Siemund (with Töpper, Stephan). 2008. Intensifiers and reflexive Pronouns. In: Haspelmath, M. & Dryer, M. S. & Gil, D. & Comrie, B. (eds.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Munich: Max Planck Digital Library, chapter 47. Pieejams: <http://wals.info/feature/47> (skatīts 13.02.2011.).
18. Ozola, Ieva. 2004. Turpat blakus Rucavai: Sventājas latviešu izloksne. *Mana novada valoda. Lejaskurzeme*. Liepāja: LiePA, 92–109.
19. Schladt, Mathias. 2000. The typology and grammaticalization of reflexives. *Reflexives. Forms and Functions*. Frajzyngier, Z. & Curl, T. S. (eds.) Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 103–124.

20. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. 2007. Sast. Bušs, O., Joma, D., Kalnača, A., Lokmane, I., Markus, D., Pūtele, I., Skujiņa, V. (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
21. Veidemane, Ruta. 1972. Morfēmas *-ies* vieta latviešu valodas verbu sistēmā. *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam (1873–1973)*. Rīga: Zinātne, 427–442.

Summary

Latvian has different types of reflexive markers – the *light form* – a verbal affix, the *heavy form* and *superheavy form*, which are usually pronominal. In Standard Latvian the light reflexive marker is expressed by the final *-s* in verbal finite and non-finite forms. In Latvian subdialects, in prefixed verbs the light reflexive marker stands between the prefix and the root, e.g., *sa-sa-runāt* ‘to speak’ (Standard Latvian *sarunāties*) in Couronian subdialects of the Middle Dialect, *na-sa-klauseit* ‘not to listen’ (Standard Latvian *neklusīties*) in the High Latvian Dialect. The light marker can occur twice – the element *-sa-* between the prefix and the root as well as the final *-s*: *pa-sa-priecātie-s* ‘to be happy’ (Standard Latvian *papriecāties*), *ap-sa-rauduotī-s* ‘to start crying’ (Standard Latvian *apraudāties*). Heavy reflexive markers in Latvian are attested in the form of the reflexive pronoun *sevi* (ACC) or *sev* (DAT): *es neieredzu sevi* ‘I hate myself’, *es nopirku sev grāmatu* ‘I bought myself a book’. Superheavy reflexive markers in Latvian take the form of a cluster of two pronominals – the emphatic pronoun *pats/pati* (NOM) + reflexive pronoun *sevi* (ACC) or *sev* (DAT): *es neieredzu pats sevi / sevi pats* ‘I hate myself (male speaker)’, *es nopirku pati sev / sev pati grāmatu* ‘I bought myself a book (female speaker)’. Examples with *pašu* (ACC) and *pašam, pašai* (DAT) in the cluster of pronominals also attested.